

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ТЕНДЕНЦІЇ У ЗМІНАХ КРИМІНОГЕННОЇ ОБСТАНОВКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВІД ОРДИНАРНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ДО КРИМІНАЛЬНОГО РАДИКАЛІЗМУ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу тенденцій у змінах криміногенної обстановки в Україні в умовах війни. Вони фіксуються широкими траєкторіями кількісних та якісних трансформацій у рівні, структурі як ординарної злочинності, так і військово-політичної (злочини агресії, воєнні, військові злочини, кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки), а також кримінального радикалізму. Останній як в актуальному, так і перспективному плані пов'язується з активізацією відтворення кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті. Ця проблема загострюватиметься по мірі деокупації територій України, загального повоєнного транзиту, реалізації концепції перехідного правосуддя.

Ключові слова: війна, криміногенна обстановка, злочинність, кримінальний радикалізм, тенденції.

Постановка проблеми. Війна у всі часи становила виклик екзистенціального характеру як для ініціатора (агресора), так і для дефендора (жертви). Для першого завжди є прямиий, безпосередній чи опосередкований ризик «розвороту багнетів», головно через брак благородної мотивації та більшу кількість жертв серед військовослужбовців (за логікою наступальних дій) зі всіма соціально-політичними наслідками аж до зміни режиму. Для другого – гранична ситуація виживання, збереження ідентичності як у прив'язці до просторової, зокрема й урбаністичної кон'юнктури, інфраструктури, так і до ментальних складників колективної ідентичності, що формує ідею нації. Винятково гострою для дефендора ситуація постає в умовах кризи ідентичності, несформованості (принаймні, стратегічної і публічної не артикульованості)

підстав, засад спільної соціальності, причин та проявів фронтирів, наслідків їх збереження, змін у перспективі, візій майбутнього, заснованих на неутилітарних (а тому й цивілізаційних) мотиваціях і на складніший за проєктний рівень методології конструювання нації, народу, цивілізації. Так, зокрема, стається і у триваючій агресивній війні росії проти України.

Певна річ, кримінолога не може не цікавити суспільно-політична, колективно-психологічна обстановка в країні агресорі. Кожен, хто замислиться над тим, у надрах яких ментально-групових складноутворень залягає коріння вказаної війни, на чому тримається фашистський політичний режим російської федерації, змушений буде схилитись перед неспростовністю твердження про те, що з виходом на міжнародно визнані кордони України станом на 24.08.1991 року війна не припиниться. Лінія фронту буде відсунута, значно розтягнеться. Навіть у випадку припинення збройного конфлікту, війна триватиме. Україна, за слушним визначенням Тімоті Снайдера, – *bloodlands*, «криваві землі». Так склалося історично. Так триватиме невизначений проміжок часу. Власне, війна ніколи не закінчувалася. Тактично-діяльнісні успіхи концепту України часів Мазепи, Кирило-Мефодіївського братства, Скоропадського, Директорії, а також проголошення незалежності у 1991 р., українізація культурного простору є, однак, етапами триваючої боротьби за право бути. 2014, 2022 роки – вчергове унаочнили цю боротьбу в атомах заліза й солдатських душах, зруйнованих оселях і ненароджених українцях. Циклічність війни буде тривати доти, доки це історично детерміноване коло не розірвати й не вирватись у позаісторичний простір державотворення та націєтворення, захищений фізично та ментально. І чи не найкращим способом діагностування соціального стану є вивчення злочинності як вельми чутливого індикатора глибинних зрушень у суспільній тектоніці. Фіксація, опис, пояснення, прогнозування тенденцій у змінах криміногенної обстановки, що формуються під впливом війни має гіпотетично показовий характер та здатне підсвітити стратегему забезпечення національної безпеки, прокласти розмітку гуманітарної, кримінологічної, правової політики на довготривалу перспективу.

Принагідно зауважимо, що аналіз змін у стані злочинності протягом 2022–2023 рр. з тією чи іншою мірою пізнавальної глибини представлений у працях О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, В. В. Голіни, О. М. Литвинова, М. Г. Колодяжного, О. М. Костенка, О. Г. Кулика, В. О. Тулякова й деяких інших кримінологів. Їх внесок у розвиток сучасної української правничої науки важко переоцінити. Та все ж не можна не відмітити і того, що значною мірою сформовані бачення у змінах злочинності мають переважно статистичний обумовлений характер, фіксують поточний стан злочинності без виділення довготривалих тенденцій, заснованих на їх основі кримінологічного прогнозу.

Таким чином, метою цієї статті є формування визначення актуального стану та тенденцій у зміні криміногенної обстановки, від ординарної злочинності до кримінального радикалізму.

Виклад основного матеріалу. Первинне уявлення про напрям, окремі ознаки тенденцій змін в криміногенній обстановці можливо сформулювати при порівняльному аналізі даних довоєнної та воєнної (в період війни) статистичної звітності про стан злочинності, зареєстрованих кримінальних правопорушень (див. таблицю).

Таблиця

Окремі показники стану злочинності та діяльності правоохоронних органів (2021 – 5 міс. 2023 рр.)

	2021 р.	2022 р.	5 міс. 2023 р.
Рівень зареєстрованих кримінальних правопорушень	321 443	362 636	217326
Провадження, направлені до суду з обвинувальним актом	153 109	113 159	57 261
Кількість виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення	98 804	74 314	40 759
Спеціальне досудове розслідування	142	597	154
<i>Особливо тяжкі злочини</i>	12 108 (3,8 %)	105 559 (29,2 %)	53 403 (24,6 %)
<i>Тяжкі злочини</i>	111 955 (35,2 %)	125 656 (34,7 %)	87 869 (40,6 %)
<i>Нетяжкі злочини</i>	94 106 (29,5 %)	57 064 (15,8 %)	29921 (13,8 %)
<i>Кримінальні проступки</i>	100 707 (31,5 %)	73 543 (20,3 %)	45 494 (21 %)
Кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством <i>В т.ч. ст. 126-1 «Домашнє насильство»</i>	4 800 2 432	3 360 1 498	2 461 1121
З використанням зброї <i>В т.ч. вогнепальної зброї</i>	720 300	7003 1929	11 266 889
Злочини проти основ національної безпеки	520 (0,16 %)	17 422 (4,8 %)	3 226 (1,5 %)
Військові кримінальні правопорушення	3 037 (0,9 %)	13 766 (3,8 %)	9 322 (4,3 %)
Непокора (ст. 402 КК України)	19	1 574 (12 %)	800 (8,5 %)
Самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України)	2 028	6 183 (45 %)	5 108 (54,8 %)
Дезертирство (ст. 408 КК України)	172	3214 (23,3 %)	2 220 (23,8 %)
Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	253	62 128 (17,1 %)	30 228 (14 %)

Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України)	172 (0,05 %)	60 387 (16,7 %)	29 245 (13,5 %)
<i>В т.ч. ч. 2 ст. 438</i>	-	6 013	860
Екоцид (ст. 441 КК України)	2	15	1
Геноцид (ст. 442 КК України)	3	22	6
Кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я	33 657 (10,5 %)	43 199 (11,9 %)	28 425 (13,5 %)
Умисні вбивства (ст. 115)	3 230	22 083	15 335
Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості	930	623	377
Кримінальні правопорушення проти власності	158 729 (49,4 %)	113 137 (31,2 %)	80 070 (37 %)
Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України)	4 067	4 735	2 870
Кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення	29 587 (9,2 %)	34 398 (9,5 %)	20 155 (9,5 %)

Наведені у таблиці дані дають підстави для декількох висновків щодо можливих статистично фіксованих тенденцій у змінах криміногенної обстановки, а саме:

1) зростання рівня злочинності протягом 2022 та 5 місяців 2023 р. у порівнянні з довоєнним (до «великої війни») 2021 р. Коректно перевести абсолютні величини у відносні не видається за можливе через значну похибку, невизначеність у обсягах коливань чисельності населення України. Однак, зважаючи на приблизні оцінки, зроблені як міжнародними установами, так і вітчизняними органами державної влади, за межі України лише протягом 2022 р. виїхало від 6,5 до 8 млн. осіб. Протягом 5 місяців 2023 р. відтік населення продовжився в основному за рахунок неповнолітніх осіб чоловічої статі (після або безпосередньо перед закінченням загальноосвітніх шкіл і прирівняних до них закладів освіти). Також достеменно лишається невідомою кількість осіб, які повернулися до України з-за кордону. Однак є вагомі підстави стверджувати, що відбулось істотне звуження демографічної і територіальної бази статистичного обліку (в тому числі й зокрема за рахунок тимчасової окупації частин території України), у зв'язку з чим індекси кримінальної інтенсивності є ще більш вираженими, вищими, аніж абсолютні показники. Тож загалом можемо

казати про значне погіршення криміногенної обстановки та збереження цієї тенденції щонайменше на короткострокову перспективу;

2) структурні зміни злочинності засвідчили зсув в бік зростання частки особливо тяжких і тяжких злочинів протягом 2022 та 2023 рр. у порівнянні з 2021 р. Так, наприклад, якщо сукупна питома вага тяжких і особливо тяжких злочинів у 2021 р. складала 39 %, то у 2022 р. – 63,9 %, а за 5 місяців 2023 р. – 65,2 %. Причому в основному цей зрушення відбулося за рахунок особливо тяжких злочинів;

3) на цьому фоні на перший погляд контрроверсійними виглядають побічні показники ефективності діяльності правоохоронних органів, які демонструють зниження кількості кримінальних проваджень, спрямованих до суду з обвинувальним актом (зі 153109 у 2021 р. до 113 159 у 2022 р., 57 261 – за 5 місяців 2023 р.) та зростання кількості спеціальних досудових розслідувань зі 142 у 2021 р. до 597 у 2022 р. та 154 за 5 місяців 2023 р. Подальший аналіз структурних змін злочинності за видами кримінальних правопорушень дає відповідь на питання про причини такого стану показників ефективності її розкриття;

4) більш ніж десятикратним є приріст кримінальних правопорушень, які вчинені з використанням зброї: зі 720 у 2021 р. до 7003 у 2022 р. та 11266 за 5 місяців 2023 р. Однак, поруч з цим, менш вираженим є приріст тих кримінальних правопорушень, які, по-перше, пов'язані з використанням вогнепальної зброї (300, 1929 та 889 кримінальних правопорушень відповідно), по-друге, передбачені ст. 263 КК України (4067, 4735 та 2870 кримінальних правопорушень відповідно). Це означає, що здебільшого зростання категорія «Кримінальні правопорушення, вчинені з використанням зброї» відбувається за рахунок воєнних злочинів;

5) не дивлячись на сприятливі статистичні показники реєстрації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 263 КК України, кількість незаконно утримуваної вогнепальної зброї на руках у населення залишається високою, на декілька порядків вищою та якісно небезпечнішою (військові зразки зброї, вибухові речовини та вибухові пристрої) за період до початку «великої» війни. Причини цьому – широковідомі: від масового необлікованого озброєння територіальної оборони у ситуації необхідності негайної відсічі збройній агресії й до маси трофейної та іншої необлікованої зброї, що вивозиться із зони бойових дій. Тож маємо зафіксувати стан активної латентизації незаконного обігу вогнепальної зброї, боеприпасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв. В перспективі ця обставина визначатиме тенденцію до трансформації загроз громадській безпеці за рахунок активізації злочинів, що вчинятимуться з використанням вогнепальної зброї, в тому числі й зокрема бандитизму, кримінального радикалізму у політичній сфері;

6) інтенсифікація кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, зокрема за рахунок: а) зростання кількості посягань на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК України – 10487 злочинів за 2022 р.), а також державної зради (ст. 111 КК України –

1957 злочинів за 2022 р.); б) криміналізації колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України – 3851 зареєстрований факт у 2022 р.), пособництва державі агресору (ст. 111-2 КК України – 379 зареєстрованих випадків у 2022 р.), несанкціонованого поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 КК України – 202 зареєстрованих випадки у 2022 р.). Водночас після сплеску цієї категорії кримінальних правопорушень у 2022 р. (17422 факти проти 520 у 2021 р.), протягом перших 5 місяців 2023 р. спостерігається очікуване зниження інтенсивності їх відтворення на майже 60 %. На нашу думку, це пов'язано як вже здійсненою кримінальною репресією найактивнішої та проявленої на перших парах війни частини населення України, так і адаптацією до умов тривалої війни, маскуванню підривної діяльності громадян з антидержавницькою позицією;

7) закономірне у зв'язку з повномасштабною агресією суттєве зростання рівня воєнних злочинів, зокрема порушень законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України). Якщо у 2021 р. було зареєстровано 172 злочини цієї категорії (що складало 0,05 % у загальній структурі злочинності), то у 2022 р. – 60387 (16,7 %. З них 6013 – поєднані з умисним вбивством), а за 5 місяців 2023 р. – 29245 (13,5 %. З них 860 – поєднані з умисним вбивством). Перелік конкретних проявів порушень законів та звичаїв війни – вельми широкий, що пов'язано з особливостями конструкції цього складу кримінального правопорушення, міжнародно-правовою бланкетністю диспозицій, значною кількістю джерел міжнародного гуманітарного права, в тому числі (окрім окрім корупсу конвенцій), звичаїв, судових прецедентів. Тому деталізований опис кримінально-правової структури воєнних злочинів є можливим лише на підставі контент-аналізу матеріалів кримінальних проваджень або хоча б масиву ЄРДР, доступ до якого не є відкритим. Але в такого роду аналізі в межах цього дослідження немає потреби. Для встановлення тенденційності змін криміногенної обстановки цілком достатньо статистично зафіксованих показників та розуміння загального контексту відтворення воєнних злочинів, а також тієї обставини, що переважно йдеться про жорстоке поводження з цивільним населенням на застосування заборонених методів війни, зокрема невибіркового застосування зброї, не зумовлені військовою необхідністю атаки на цивільні об'єкти;

8) зростанням загальної кількості кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я, що зумовлено переважно статистичним зростанням кількості зареєстрованих умисних вбивств. Причому різниця показників 2021 р. та 2022, 2023 рр. є колосальною, і саме за рахунок умисних вбивств. Якщо у 2021 р. кримінальних правопорушень, передбачених ст. 115 КК, було зареєстровано 3230, то у 2022 р. – 22083, а за 5 місяців 2023 – 15355. Водночас до оцінок такої статистичної картини варто відноситись з обережністю, адже помилково було б вважати, що весь масив умисних вбивств є ординарними, як і те, що він складається зі смертей, заподіяних в ході ведення бойових дій. Останнє, як відомо, має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 438 КК України за наявності до того підстав. Ординарні ж вбивства не

могли настільки зрости, зважаючи на властивість стійкості злочинності, а надто загальнокримінальної агресивно-насильницької; протягом 1 року приріст більші ніж у 700 % – це нонсенс. Зібрані нами експертні оцінки серед працівників прокуратури засвідчили наявність вже усталеної практики кваліфікації за ч. 1 ст. 115 КК України випадків зникнення безвісти (з відповідною приміткою) військовослужбовців ЗСУ та інших, передбачених законом, воєнізованих формувань, при виконанні бойових завдань, а також (меншою мірою) цивільних осіб в обстановці, коли було достатньо підстав вважати, що вони могли бути вбитими (наприклад, перебували у зоні інтенсивного вогню, після чого їх місцезнаходження стало невідомим), тобто за особливих обставин. Таким чином, про реальне зростання загальнокримінальних умисних вбивств не йдеться. Натомість зростання кількості зниклих безвісти – наявний тренд, який зберігатиметься по мірі збереження гострого збройного протистояння. І це відобразатиметься на статистичній картині злочинності;

9) зростання кримінального «супутника» збройного конфлікту – військових кримінальних правопорушень. Якщо у 2021 р. їх кількість становила 3037 (0,9 % в загальній структурі злочинності), то у 2022 р. вже 13766 (3,8 % в загальній структурі злочинності), а за 5 місяців 2023 р. сягнула позначки у 9322 злочини (4,3 % відповідно). Найбільшою мірою вказаний приріст забезпечили так звані бойові злочини – самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України), які в середньому складають біля половини всього масиву кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби. Лише за 5 місяців 2023 о. їх зареєстровано 5108. Для порівняння: за весь 2022 р. – 6183, а за 2021 р. – 2028. Так само зросла й кількість дезертирств (ст. 408 КК України): 2021 р. – 172, 2022 р. – 3214, 5 місяців 2023 р. – 2220. Суттєво почастишали й випадки непокори (ст. 402 КК України): 2021 р. – 172, 2022 р. – 3214, 5 місяців 2023 р. – 2220. Причини зростання цілком зрозумілі: з одного боку – статистична залежність, зумовлена значним зростанням чисельності Збройних Сил України. З іншого ж – чим довше триватиме збройне протистояння, чим більше часу знадобиться для заподіяння військово-політичної поразки російському фашистському режиму, тим інтенсивніше відтворюватимуться військові правопорушення, в тому числі й зокрема через брак кваліфікованих військових начальників нижчої та середньої ланки та, як наслідок, вади в управлінні військами, а також недостатню мотивованість певної частини мобілізованих громадян;

10) тенденція до зростання частоти геноцидальних та екоцидальних проявів (ст.ст. 441, 442 КК України). Незважаючи на всю специфічність цих злочинів, тим не менш тільки за офіційною статистичною звітністю протягом 2022 та 5 місяців 2023 р. зафіксовано 16 фактів екоциду та 28 – геноциду. Водночас самі лише цифри мало про що кажуть. Натомість, незважаючи на всю складність процесу доказування та відсутність однозначної оцінки в міжнародних судових установах, уважний та системний аналіз етіології агресії російської федерації проти України дають

змогу стверджувати, що є достатньо підстав вести мову про здійснюваний росією геноцид Українського народу. Прояви і форми цього злочину дещо відрізняються (є ширшими, варіативними) від традиційного його розуміння, відображеного як у ст. 442 КК України, так і у ст. 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду: «Геноцид означає будь-яке з таких діянь, які вчинено з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи; с) умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих на доведення її до повного або часткового фізичного знищення; d) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню всередині такої групи; е) насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи»¹. У ситуації російсько-української війни йдеться радше про деяку гібридну форму геноциду, в якій єднається **популіцид** (фізичне винищення населення), **урбіцид** (знищення міст, інших населених пунктів як осередків культурних осередків, місць функціонування інститутів соціальної пам'яті, рекреації, охорони здоров'я, життєвих просторів) та **ідентоцид**.

Власне останнє, ідентоцид, є квінтесенцією агресії росії проти України. Тенденційність у прагненні елімінувати національну ідентичність простежується як у кримінальних фізичних проявах, так і ментальних акціях: а) політична пропаганда з широким використанням сугестивних впливів на чинники колективно-безсвідомого рівня; б) зміна освітніх стандартів, програм з метою ускладнення ретрансляції складників української національної ідентичності на тимчасово окупованих територіях, фальсифікація історії, агресивне невігластво та збочено-мілітарна повсякденність; в) дискримінаційні практики, забезпечені кримінально-законодавчим примусом, що виставляють блоки на шляху до видозміни наративного, дискурсивного символічного просторів легітимізації злочину агресії та геноциду тощо. Враховуючи тривалість окупації Автономної Республіки Крим, а також окремих районів Донецької та Луганської областей, що бере свій відлік від 2014 р., з високою часткою вірогідності можна прогнозувати зміцнення існуючих та прокладення нових фронтів українського суспільства. Цей процес має значний криміногенний потенціал, в тому числі й зокрема в контексті реалізації перехідного правосуддя.

Також варто бути свідомим й того, що у логіку ідентоциду вмонтовані як геноцидальні, так й екоцидальні практики, що активно використовує країна-агресор. Звісно, може здатися, що винищення об'єктів природи, цілих екосистем то є виключно проблема екологічного штибу, нехай навіть і такого масштабу, що має глобальну проєкцію. Однак, якщо сприймати навколишнє природне середовище як фактор ідентичності, як натуральний

¹ Римський статут Міжнародного кримінального суду: Міжнародний документ ООН. Статут від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588.

ареал відтворення української нації, як чинник консолідації й формування візії спільного майбутнього, то очевидним виявиться і той висновок, що удар по цьому чиннику (зокрема, підлив Каховської ГЕС, регулярне спричинення масштабних пожеж лісових масивів; станом на кінець 2022 знищено біля 2 млн. га лісу¹. Внаслідок підливу Каховської ГЕС підтоплено орієнтовно 55 тис. га лісів, з яких 47 тис. га – це окуповані території²) – це цілеспрямована обструкція можливих засновків для базових майбутніх соціальних конвенцій українства. Тож вважаємо є підстави як для теоретичного виокремлення окремої гносеологічної, кримінологічної категорії «ідентоцид», його теоретичної розробки та впровадження у юридичне поле, визначення поруч з геноцидом одним з різновидів міжнародних злочинів;

11) тенденція до інтенсифікації наркозлочинності. Так, якщо у 2021 р. було зареєстровано 29587 кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення, то у 2022 р. – 34398, а за 5 місяців 2023 р. – 20155. І хоча питома вага наркозлочинності залишається відносно сталою, коливається у межах 9–9,5 % у загальній структурі злочинності, оцінка цього співвідношення має враховувати вже вказані соціально-демографічні зміни, негативне міграційний баланс. Крім того, якісно новим для України напрямом розгортання та відтворення наркотрафіку є «забезпечення» наркотичними засобами, психотропними речовинами зони бойових дій. Підвищений запит серед військовослужбовців на психостимулятори зумовлений зрозумілими стресовими обставинами, перманентними загрозами життю, надвисоким психоемоційним напруженням. Так чи інакше, але факт лишається фактом: попит на наркотичні засоби та психотропні речовини серед військовослужбовців обумовлює відповідну пропозицію та логістичні мережі. Тому у відносних величинах відмічаємо зростання інтенсивності відтворення наркозлочинності, що зберігатиметься як фоновий тренд збройного конфлікту.

Викладений аналіз, однак, дає вельми опосередковане та поверхневе уявлення про дійсний характер впливу війни на соціогенезу, про тенденції відтворення злочинності. Інакша кримінологічна панорама відкривається, якщо приділити децицію уваги самому феномену війни, хоча б контурно визначити глибину його змісту, ширину меж, актуальних та перспективних проявів. Слід дійти певної згоди про те, що війна – не збройний конфлікт (у міжнародно-правовому розумінні). Або краще так: не тільки збройний конфлікт. Війна починається задовго до безпосереднього збройного конфлікту й продовжується після його завершення. Війна – стан боротьби за

¹ Війна в Україні призвела до знищення 2 мільйонів гектарів лісу. *Стрічка*. 2022. 11 листопада. URL: <https://eco.rayon.in.ua/news/553146-viyna-v-ukraini-prizvela-do-znishchennya-2-milyoniv-gektariv-lisu> (дата звернення: 11.06.2023)

² Блоховець Ю. Підлив Каховської ГЕС: майже 55 тис. гектарів лісів може бути затоплено водою на Херсонщині / Facebook. Блог. 2023. 6 червня. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100010028957829> (дата звернення: 10.06.2023).

життєвий простір і час. У цьому контексті треба визнати таким, що не відповідає реаліям ХХІ століття, принаймні у розрізі російсько-української протистояння, розуміння війни, запропоноване Ж.-Ж. Руссо. Іменитий філософ вважав, що війна – це відношення не між людьми, але між державами, і люди стають ворогами випадково, радше як солдати, а не як громадяни; не як жителі своєї країни, а як її захисники¹. У цьому фрагменті Ж.-Ж. Руссо, як видається, розмірковує радше з позиції відстороненого носія «частки суверена», причому суверена знеособленого, аніж реального, включеного учасника війни, що переживає її як подію екзистенціального, трансцендентного значення, а тому й олюднено. Війне є явищем об'єктивно-природним (онтологічним) лише частково; іншою, не менш значущим її виміром є метафізичний, конструктивістсько-афективний. Саме у цьому просторі розгортаються найгостріші драми персонального та групового, національного характерів. Але для духу того часу висловлена відомим просвітником позиція є зрозумілою; важко було очікувати на щось більше від мислителя хоча й геніального, але такого, що є сином і втіленням свого часу. Об'єктивно: ХVІІІ ст. – період коли процеси глобалізації ще не набули своїх остаточних рис і впливів, ще не визначилися нації, ще не сформовано остаточно розуміння про так званій Гартленд – «серцевинні землі» й про «браму Європи», функціонал якої припадає на українські землі.

Натомість Дж. Маккіндер, один з батьків геополітики, вже у 1904 р. писав: «Хто править Східною Європою, той панує на Гартлендом. Хто править Гартлендом, той панує над Світовим Островом. Хто править Світовим Островом, той панує над світом». Під Гартлендом Дж. Маккіндер мав на увазі землі вздовж Євразійського степу, а «Світовим Островом» називав весь Євразійський материк. Відколи Європа стала центром світу, майбутні європейські конфлікти, прогнозував Маккіндер, – неминуче набиратимуть характеру світових воєн. Найвищі шанси на воєнну перемогу матимуть держави, котрі встановлять контроль над Гартлендом².

Можна по-різному ставитись до ідей Дж. Маккіндера. Однак, хто згадає травматично-жертвону історію українського народу, українських земель, а надто протягом першої половини ХХ ст. й сьогодні, той мусить покійно схилитись перед неспростовністю тези про статус *bloodlands*, міцно закріплений за Балто-Чорноморським геополітичним простором. Початок ХХІ ст. недвозначно про це нагадав. І ця обставина змушує подивитися на триваючу російсько-українську війни під іншим кутом зору, відмінним від того, що запропонував Ж.-Ж. Руссо.

З альтернативної постмодерної перспективи вбачається, що агресивна війна – онтологічно-метафізична боротьба за імперативно-домінуюче виключення інакшого, за спрощення, а тому є явищем ентропії за своєю претензійністю (більшою мірою) та функціоналом (меншою мірою). Оборонна ж війна є травмою. «Схлопування» множинності (войовнича

¹ Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. О. Хома. К.: Port-Royal, 2001. С. 72.

² Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. К.: Портал, 2021. С. 216–217.

установка на це) стосується соціально-часових локальностей, насичених інакшими наративами, дискурсом, символікою, так чи інакше, але покладених на географічну площину. За формою – це кримінальний акціонізм¹, за змістом – радикалізм. У XXI столітті – це завжди прояв міжчасових конфліктів, агресії календарного минулого на сучасність і майбутнє (чи навпаки), спроба соціально-часового домінування. У випадку російсько-української війни – це продовження соціально-політичного імперського сценарію XVIII–XX ст.ст. (агресія традиціоналістсько-модерного покручу на постмодерну множинність), який, зокрема, не передбачає української нації як такої, себто як «щоденного племісциду», як спільноти, що заявляє про свою довгу політичну волю на самоврядність, власну державність.

Отже, ще раз наголошуємо, що війна росії проти України – це ідентоцид. Його засновки, спонуки цієї довготриваючої кримінальної діяльності не змінюються від часів формування Російської імперії, тобто приблизно вже 300 років. І тому мало що було б таким хибним, як вважати, що «стратегія 1991», тобто відновлення військовим шляхом державного суверенітету України у міжнародно визнаних кордонах 1991 р. можна буде вважати закінченням війни. Окрім того, що силове відношення територіальної цілісності лише відсуне лінію фронту на кордони України, а не зупинить війни, варто ще зважати й на те, що сьогоднішнє осердя візантійсько-сивушної імперськості може бути описане у термінах сучасного російського фашизму – явища досить складного та інертного, травматичного, «довгограючого».

Найвибуховіша, мабуть, тема триваючої російсько-української війни – щира підтримка мільйонами громадян російської федерації свого керівництва і його агресивних, злочинних дій. І це вже не тільки питання про очільників держави. Це питання набагато глибше – про соціально-психологічні засади сучасного російського фашизму, про те, як його виникнення, консервацію допустило те саме цивілізоване світове товариство, цивілізовані народи світу. І це після катастрофи Другої світової війни, після звірств націонал-соціалізму та комуно-соціалізму, після всього того інтелектуального нашарування, що виникло в світі як реакція на тоталітаризм та гордо іменується філософією Постмодернізму, третьою хвилею лібералізму в державному будівництві, соціально-мережєвих організованостях. Що не було зроблено і що варто, можливо зробити із агресивним, архаїчним суспільством і державою, а надто усвідомлюючи, що навряд чи йтиметься про післявоєнну їх окупацію з відповідними можливостями? Як надалі поводитись на міжнародному рівні з таким суб'єктом, який, до того ж, володіє ядерною зброєю? Питань – більш ніж достатньо, а відповіді на них – не лежать на поверхні. Проте ясно, що географічне межування з народом, який має не стільки досить високий

¹ Детальніше про кримінальний акціонізм див. у статті автора: Кримінальний акціонізм: від символічності суб'єкта та суб'єктивізації символу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 49–61.

поріг терпимості до антидемократичного політичного режиму, скільки глибинний ресентиментарний запит на такий режим і пов'язані з ним практики домінування, визначатиме на довготривалу перспективу генеральні загрози національній безпеці України.

Втім, контури цих загроз на залишатимуться незмінними. Навіть сам процес тривання збройного протистояння не залишає агресора незмінним. В результаті агресії абсолютного поглинання ніколи не відбувається, адже соціальні часи не стисненні. Відтак перемога у війні, за слушним зауваженням С. А. Дацюка, – це встановлення нової реальності, стосовно якої обидві сторони або згоді, або не можуть її змінити¹. Процес війни – процес зміни реальностей, *соціально-часової дифузії*, занурення людей у інакші (у порівнянні з довоєнними) стани. Останні зумовлені, по-перше, широкоформатною травматизацією, фізичною, психічною. По-друге, – формуванням конкуруючої віктимності, ресентименту та практик проявлення ненависті, в тому числі й у кримінальних, дискримінаційних формах; часто – поглибленням фронтирів на цьому фоні. По-третє, звуженням уваги й цементуванням установки на боротьбу, виживання та помсту, що тягне за собою звуження мислення, значне ускладнення стратегування, позаісторичного бачення майбутнього. Таким чином, війна оборонна (позиція України) мислиться як травма. Травма – напад на символічне функціонування й атака на прив'язаність². В умовах інтеграції страху й ненависті травматичні події запускають параноїдально-шизоїдні психічні стани як в окремих осіб, так і в групах³.

Дещо деталізуючи цю аналітичну схему, за якою можливо описати вплив війни на спільноту, не зайвим також буде наголосити й на тому, що цей вплив є специфічно травматичним, у тому сенсі, що війна, яка сталася з народом один раз або взагалі не минає (як у випадку з конструктом «великої вітчизняної війни» в російській федерації), або принаймні залишається із суспільством тривалий час, визначаючи на відносно значну перспективу генеральні або істотно значущі траєкторії розвитку. І справа тут глибша за вразливість генофонду і демографічні гойдалки. Травматичний досвід, як влучно підкреслюють психоаналітики А. Лема та С. Леві, атакує чи підриває психічно інтегруючу функцію наративу, здатність виразити нашу власну історію словами, розмірковувати про пережите у символічному просторі. Дослідниці розвивають концепцію К. Гарленд й висновують, що здатність символізувати дозволяє людині представляти досвід скоріше ментально, а не конкретно. Наслідки ж травми такі, що

¹ Дацюк С. Повторна війна з Росією – це ще не найстрашніше, що на нас може чекати. *Остров*. 2023. 19 квітня. URL: <https://www.ostro.org/articles/sergij-datsyuk-povtorna-vijna-z-rosiyeyu-tse-shhe-ne-najstrashnishe-shho-na-nas-mozhe-chekaty-i415111> (дата звернення: 15.05.2023).

² Лема А., Леві С. Влияние травмы на психику: внутренние и внешние процессы // Перверсия утраты: психоаналитический взгляд на травму / Под ред. С. Леві, А. Леммы; пер. с англ. Ю. И. Колчинской, К. М. Хачатуровой, В. И. Слюсаренко и др. Киев: Изд-во Ростислава Бурлаки, 2021. С. 28.

³ Лема А., Леві С. Вступление // Перверсия утраты: психоаналитический взгляд на травму / Под ред. С. Леві, А. Леммы; пер. с англ. Ю. И. Колчинской, К. М. Хачатуровой, В. И. Слюсаренко и др. Киев: Изд-во Ростислава Бурлаки, 2021. С. 18.

хворобливі й тривожні образи, думки, почуття часто не можуть утримуватись у свідомості таким чином, щоб можна було відрізнити їх від реальної дійсності подій. Вони не можуть зберігатися як спогади. Замість цього ці думки й образи стають конкретними, живими флешбеками, які зазвичай вторгаються у свідомість буквально як повторення пережитого досвіду¹. Формується той феномен, який в доктрині психоаналізу прийнято називати неврозом нав'язливого стану, що репрезентує відповідну невротичну установку на мстивість, боротьбу, спрямування соціальної енергії на ресентимент. Останній вже напряду пов'язаний з ворожістю, з кримінальними правопорушеннями на ґрунті ненависті, кримінальним радикалізмом.

Так сталося, наголошують А. М. Киридон та С. С. Троян, що минуле – особливо коли воно забарвлене травматичними переживаннями – впливає на майбутнє і викорінює з буття сучасність². Прив'язаність до травматичного минулого ставить нащадків у позицію заручників: фізично не причетні до минулих подій майбутні покоління виявляються до них прив'язаними, а сучасність стає натомість чимось, що не підлягає репрезентації, є невловною³. Латентні рани, набуті у минулому, формують колективну пам'ять, екстраполюючись на сьогодення. Травма створює і маркує розломи та розриви на культурному тілі суспільства (Й. Рюзен). З огляду на факт постійної травматизації викарбовується глибокий слід на колективній (груповій) свідомості та форматуванні пам'яті⁴. І це принципово важливі теоретичні засновки для справи кримінологічного прогнозування: генеральною рисою суспільно-політичного, культурно-психологічного розвитку, буття може стати не повоєнний транзит, а повоєнна консервація, що житиметься колосальною негативною енергетикою травми, межуватиме з загрозами ліберально-демократичному устрою, спалахами насильницької злочинності на ґрунті ненависті як всередині нарративних (соціально-часових, сюжетних) локальностей, так і на їх межах, на фронтах.

В цьому контексті безумовно слухними є зауваги Дж. Ді Джовані, яка зазначає, що реальність на війні гіперболізована. І це те, в чому Україна зараз живе, відчуваючи і переваги й недоліки цього стану. При цьому війни можуть закінчуватись дуже погано – як у Боснії, Афганістані чи Іраку, коли

¹ Лема А., Леви С. Влияние травмы на психику: внутренние и внешние процессы // Перверсия утраты: психоаналитический взгляд на травму / Под ред. С. Леви, А. Леммы; пер. с англ. Ю. И. Колчинской, К. М. Хачатуровой, В. И. Слюсаренко и др. Киев : Изд-во Ростислава Булаки, 2021. С. 28, 29–30.

² Киридон А. М., Троян С. С. Міжнародний та національний контексти колективної пам'яті // Колективна пам'ять, примирення і міжнародні відносини: колективна монографія / Наук. ред. Ніколя Масловські, Анджей Шептицький; наук. ред. укр. Видання А. М. Киридон, С. С. Троян; пер. с польськ. В. Ф. Саган. Київ: Ніка-Центр, 2023. С. 14.

³ Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї. К.: Грані-Т, 2013. С. 114.

⁴ Киридон А. М., Троян С. С. Міжнародний та національний контексти колективної пам'яті // Колективна пам'ять, примирення і міжнародні відносини: колективна монографія / Наук. ред. Ніколя Масловські, Анджей Шептицький; наук. ред. укр. Видання А. М. Киридон, С. С. Троян; пер. с польськ. В. Ф. Саган. Київ: Ніка-Центр, 2023. С. 14.

після завершення конфлікту суспільство продовжує руйнуватись. А іноді після війни сторони конфлікту зцілюються – і це хороше закінчення. Бо насправді час після війни не менш важливий, ніж сама війна. Це той час, коли травму, яку пережило суспільство, треба подолати. Якщо цього не зробити, мине 20 чи 30 років, і конфлікт запалає з новою силою¹. Дослідниця також вказує, що її досвід перебування у столиці Боснії Сараєво через п'ять років після звершення війни на Балканах засвідчили, що місто сильно змінилася, *обстановка помітно радикалізувалася (курсив наш – Ю. О.)*. До війни там жило чимало католиків, мусульман і православних. При цьому саме місто не було релігійним. А після війни повсюдно були жінки у хіджабах і нікабах, коштом Саудівської Аравії будувалися нові мечеті. Було прикро, що інші країни використовували повоєнний стан Боснії і Герцеговини як інструмент для зміни її культури на вигідну для себе. Це історія, в тому числі, про вразливість країн після війни².

Викладене у найбільш загальних рисах розуміння війни, її вимірів та наслідків спонукає до широкого погляду на тенденції у змінах криміногенної обстановки в Україні. Цілком зрозуміло, що цей травматичний затяжний процес істотним чином змінює соціальний стан, зокрема і перш за все – соціально-психологічний клімат, глибинні психотичні детермінанти масових соціальних практик, фундованих травмою. Війна, що розпочалася у 2014 р. й набула повномасштабного розмаху, починаючи з 24 лютого 2022 р., запустила глибинний процес, що з великою часткою умовності можна назвати *анігіляційною фіксацією*: травмування з подальшим утримання соціальної тривожності на рівні невротичної установки з широким спектром консервативно-віктимних практик, що накладається на пам'ятеві конфлікти й конкуруючу віктимність у межах внутрішньої фронтірності українського суспільства.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що тенденції у змінах криміногенної обстановки в Україні в умовах війни фіксуються широкими траєкторіями кількісних та якісних трансформацій у рівні, структурі як ординарної злочинності, так і військово-політичної (злочини агресії, воєнні, військові злочини, кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки), а також кримінального радикалізму. Останній як в актуальному, так і перспективному плані пов'язується з активізацією відтворення кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті. війна, попри очікування, не послабила, а посилила, закріпила українські фронтіри. Імовірно, кількісно популяція носіїв російсько орієнтованих наративів, дискурсу зменшилась. Водночас завдяки фактору конкуруючої віктимності, ресентименту глибина фронтирів, розрив соціальної дистанції зросли. Це становитиме додатковий і вельми істотний чинник ускладнення поствоєнного

¹ Коберник К., Семиженко А. «Війни ведуть двічі: спершу на полі бою, потім у пам'яті. Пам'ять вирішальна». Репортерка Джанін ді Джованні висвітлювала війни понад 30 років і тепер порівнює цей досвід з Україною – інтерв'ю. *Бабель*. 2023. 5 червня. URL: <https://babel.ua/texts/94668-viyni-vedut-dvichi-spershу-na-poli-boyu-potim-u-pam-yati-pam-yat-virishalna-reporterka-dzhanin-di-dzhovanni-visvitlyuvala-viyni-ponad-30-rokiv-i-teper-porivnyuye-cey-dosvid-z-ukrajinoyu-interv-yu> (дата звернення: 06.06.2023).

² Там само.

перехідного правосуддя в Україні, особливо у Східному та Південному регіонах країни. Прогнозування цього чинника, його врахування у розробці вітчизняної концепції перехідного правосуддя – одна з умов запобігання злочинам на ґрунті ненависті за політичною та національною ознаками. Крім того, визначальним фактором збереження кримінальних загроз національній безпеці лишається феномен сучасного російського фашизму, протидія якому – справа всіх цивілізованих народів світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блоховець Ю. Підрив Каховської ГЕС: майже 55 тис. гектарів лісів може бути затоплено водою на Херсонщині / Facebook. Блог. 2023. 6 червня. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100010028957829> (дата звернення: 10.06.2023).
2. Війна в Україні призвела до знищення 2 мільйонів гектарів лісу. *Стрічка*. 2022. 11 листопада. URL: <https://eco.rayon.in.ua/news/553146-viyna-v-ukraini-prizvela-do-znishchennya-2-milyoniv-gektariv-lisu> (дата звернення: 11.06.2023).
3. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. К. : Портал, 2021. 432 с.
4. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми : статті та есеї. К. : Грані-Т, 2013. 548 с.
5. Дацюк С. Повторна війна з Росією – це ще не найстрашніше, що на нас може чекати. *Острів*. 2023. 19 квітня. URL: <https://www.ostro.org/articles/sergij-datsyuk-povtorna-vijna-z-rosiyeyu-tse-shhe-ne-najstrashnishe-shho-na-nas-mozhe-chekaty-i415111> (дата звернення: 15.05.2023).
6. Киридон А. М., Троян С. С. Міжнародний та національний контексти колективної пам'яті // Колективна пам'ять, примирення і міжнародні відносини : колективна монографія / Наук. ред. Ніколя Масловскі, Анджей Шептицький ; наук. ред. укр. Видання А. М. Киридон, С. С. Троян ; пер. с польськ. В. Ф. Саган. Київ : Ніка-Центр, 2023. С. 7–33.
7. Коберник К., Семиженко А. «Війни ведуть двічі: спершу на полі бою, потім у пам'яті. Пам'ять вирішальна». Репортерка Джанін ді Джованні висвітлювала війни понад 30 років і тепер порівнює цей досвід з Україною – інтерв'ю. *Бабель*. 2023. 5 червня. URL: <https://babel.ua/texts/94668-viyni-vedut-dvichi-spersh-na-poli-boyu-potim-u-pam-yati-pam-yat-virishalna-reporterka-dzhanin-di-dzhovanni-visvitlyovala-viyni-ponad-30-rokiv-i-teper-porivnyuye-sey-dosvid-z-ukrajinoyu-interv-yu> (дата звернення: 06.06.2023).
8. Лема А., Леви С. Влияние травмы на психику: внутренние и внешние процессы // Перверсия утраты : психоаналитический взгляд на травму / Под ред. С. Леви, А. Леммы ; пер. с англ. Ю. И. Колчинской, К. М. Хачатуровой, В. И. Слюсаренко и др. Киев : Изд-во Ростислава Бурлаки, 2021. С. 21–53.
9. Лема А., Леви С. Вступление // Перверсия утраты : психоаналитический взгляд на травму / Под ред. С. Леви, А. Леммы ; пер. с

англ. Ю. И. Колчинской, К. М. Хачатуровой, В. И. Слюсаренко и др. Киев : Изд-во Ростислава Бурлаки, 2021. С. 15–20.

10. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ ООН. Статут від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588 (дата звернення: 11.06.2023).

11. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. О. Хома. К. : Port-Royal, 2001. 349 с.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2023

Yurii V. ORLOV,

Doctor in Science of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

TENDENCIES IN CHANGES IN THE CRIMINOGENIC SITUATION IN UKRAINE DURING THE CONDITIONS OF WAR: FROM ORDINARY CRIME TO CRIMINAL RADICALISM

The article is devoted to a criminological analysis of trends in changes in the criminogenic situation in Ukraine in wartime conditions. They are recorded by broad trajectories of quantitative and qualitative transformations in the level and structure of both ordinary crime and military-political crime (crimes of aggression, war, war crimes, criminal offenses against the foundations of national security), as well as criminal radicalism. The latter, both in the current and prospective terms, is associated with the intensification of the reproduction of hate crimes. This problem will intensify as the territories of Ukraine are de-occupied, as well as the general post-war transit, implementation of the concept of transitional justice.

Key words: *war, criminogenic situation, crime, criminal radicalism, trends.*